

Sənət yolunda fədakarlıq

Onun uşaqlıq illəri İkinci Dünya müharibəsi illərinə təsadüf etməmişdi. Ancaq sonralar ekran ömrü verəcəyi “Bizim Cəbiş müəllim” filminə bənzər köhnə məhəllədə böyümüşdü...

Əslən bakılı idi Həsən Seyidbəyli. Atası Mehdi nardaranlı, anası Rübabənin bir tərəfi buzovnalı, bir tərəfi maşağalı idi. Atası dövlət qulluğunda çalışırdı. Anası isə evdar qadın idi. Bolşeviklər qırmızı ordu ilə gəlib Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirəndə çox varlı ailələrdən biri idilər. Sovet hökuməti yerini möhkəmləndirib öz qayda-qanunlarını bərqərar etdikcə varlıları müflisləşdirdi. Onların da var-dövlətlərini, evlərini müsadirə etdi. Atasının evləri şəhərin yuxarı məhəllələrində idi. Yeni hökumət mal-mülklərini əllərindən alandan sonra onlara Lermantov küçəsində ev verdi. 1920-ci il dekabrın 22-də dünyaya gələn Həsən Seyidbəylinin uşaqlığı həmin evdə keçdi.

O, üç qardaşın ortancılı idi. Üçü də kiçik yaşlarından idmana meyil göstərirdi. Evin böyük oğlu Kamil voleybolla, Həsən akrobatika ilə, sonbeşikləri Adil isə gimnastika ilə məşğul olurdu. Sonralar hərbiçi olan Kamil podpolkovnik rütbəsinədək yüksəldi. Adil idmana yaxın sənət seçdi. Jurnalist kimi Azərbaycan Dövlət Televiziyasında idman verilişlərində çalışdı. Həsən isə rejissor, ssenarist kimi fəaliyyət göstərdi.

Evlərinin ən nadinc, sözə baxmayan uşağı o, idi. “Bizim Cəbiş müəllim” filminə olduğu kimi, köhnə məhəllənin uşaqları bir yerə yığılıb müxtəlif oyunlar oynayırdılar. Pişiyin quyruğuna boş bankalar bağlayırdılar. Səs-küy aləmi başına götürərdi.

Beləcə, uşaqlıq illəri ömrünə həsrətlə anacağı xatirələrlə iz sala-sala ötüb keçirdi. Xəyallar və arzular uşaqlıq çağlarında insanı gələcəyə aparan qoşa qanada bənzəyir. Ancaq bütün arzuları insanla birlikdə böyümür, bir çoxu yarı yolda qalır. Həsən Seyidbəylinin kino ilə bağlı arzusu və sevgisi isə onunla birlikdə böyüyürdü. Bakıda kinofilmlər dəbə düşəndə o, hələ balaca idi. Elə o zamanlar kino aləminə heyran olmuşdu.

Orta məktəbi 1938-ci ildə bitirdi. Ailə üzvlərinə Leningrada (indiki Sankt-Peterburq şəhəri) oxumağa gələcəyini dedi. Həmin il Leningraddakı Kino Mühəndisləri İnstitutuna qəbul edildi. 1939-cu ildə isə Moskvaya yollandı. Moskvadakı Ümumittifaq Kinematografiya İnstitutunun Kinorejissorluq fakültəsində təhsil almağa başladı.

Həsən Seyidbəylinin tələbəlik illəri alman faşist ordusunun Sovet İttifaqına hücum etdiyi, qanlı-qadalı müharibə dövrünə düşdü. Moskva şəhərinin də başının üstünü təhlükə aldı. Vəziyyətlə bağlı olaraq onların institutunu Alma-Ata şəhərinə köçürdülər. Qarlı, şaxtalı gün-

lərdə soyuq vaqonlarda böyük çətinliklərlə Alma-Ataya yetişdilər. Həsən Seyidbəyli institutun son illərini orada oxudu. 1943-cü ildə təhsilini başa vurub vətəninə döndü. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyasında rejissor kimi fəaliyyətə başladı. Gənc rejissora ilk vaxtlar kino çəkməyə imkan vermədilər. Kinostudiyanın bəzi qocaman rejissorları cavanlara maneələr yaradırdılar.

O, hələ tələbəlik illərində bədii yaradıcılığa başlamışdı. 1944-cü ildən heka-yələri, novellaları mətbuat orqanlarında işıq üzü görürdü. Həsən Seyidbəyli sonralar Moskvada ikiillik ali ssenaristlər kursunda da təhsil aldı.

Sovet dövrünün qaydalarına uyğun olaraq, o da cibində Kommunist Partiyasının bileti gəzdirirdi. Çünki həmin vaxtlar bunsuz iş görmək, elə rejissor kimi də fəaliyyət göstərmək asan deyildi. Ancaq Həsən Seyidbəyli seyid nəslindən idi. O da ata-babaları kimi Allaha inanan adam idi. Görünür, sovet hakimiyyətinin məsul şəxsləri də bunu unutmamışdılar...

Bəy, xan, seyid soyadı olanların özlərini daim təhlükədə hiss etdikləri vaxtlar idi. Bir gün o da Mərkəzi Komitəyə çağırıldı. Azərbaycanın ozamankı rəhbəri Mircəfər Bağirov gənc rejissordan haralı olduğunu xəbər aldı. “Bakılıyam”, - Həsən Seyidbəyli dedi. Sonradan öyrəndi ki, hansısa rayondan olan Seyidbəyli-lərlə bağlı Mərkəzi Komitəyə məlumat çatdırılıb. Mircəfər Bağirovun göstərişi ilə sənədlər araşdırılıb. Həsən Seyidbəylinin həmin Seyidbəyilərlə əlaqəsi olmadığı məlum oldu. Və onu sərbəst buraxdılar. O vaxtdan Həsən Seyidbəyli soyadına görə narahat edilmədi.

Oğlu Ziya Seyidbəylinin söylədiyinə görə, atası xasiyyətcə yumşaq, mülayim olduğu qədər də tələbkər idi: “Əvvəllər yaşlı rejissorlar onu kino çəkməyə qoymasalar da, işləri təcridən yoluna düşdü. Atam tələbkər rejissor idi. Amma o, heç vaxt aktyorları sıxmazdı. Çəkilişlərdən qabaq məşqlərə çox ciddi yanaşırdı. Ona görə də aktyor-

lar çəkilişlər zamanı kameranın qarşısında hazırlıqlı olurdular. “Nəsimi” filmində dövlət olunanda Rasim Balayev gənc idi. Nəsimi kimi mürəkkəb surəti canlandırmaq o yaşda aktyor üçün asan deyildi. Atam bu rol üçün uzun müddət məşq etdi. Çox maraqlı ifası alındı”.

İstedadlı rejissor aktyorlar qarşı tələbkər olmaqla yanaşı, onlara sərbəstlik də verir, bacarıqlarını göstərmək imkanı yaradırdı. “Bizim Cəbiş müəllim” filmi-nin çəkilişləri zamanı Ziya Seyidbəyli özü də bunun şahididi. Çünki rejissorun böyük oğlu həmin filmdəki Namiq obrazının ifaçısı olub: “Filmdə müxtəlif səviyyəli, müxtəlif yaşlı adamlar iştirak edirdilər. Uşaqlarla işləmək çətin idi. Bir də göürdün çəkiliş gedə-gedə biri kameraya baxır. Bizi başa salırdılar: “Kamera-ya tərəf baxmayın. Elə təsəvvür ələyin, kamera yoxdur”. Makedon rolunun ifaçısı Aqillə məşqlər olmuşdu. O, digər uşaqlarla müqayisədə hazırlıqlıydı. Mənim müsbət cəhətim o idi ki, uşaq yaşlarımdan kino çəkilişlərini müşahidə etmək fürsətim olmuşdu. Nəsimə Zeynalovanın oğlu Cahangir də mənim kimi. Filmdə bu cür üç-dörd əsas uşaq rolu vardı. Qalanları o qədər də diqqət mərkəzində olmurdular. Onları başa salıb üç-dörd dubla çəkirdilər. Çəkilişlər zamanı atamın mənə də açıqlandığı məqamlar olurdu. Bir də göürdün nəse onun istədiyi kimi alınmırdı. Filmin bir yerində Makedona şillə vurmalydım. Rejissor, yəni atam deyirdi ki, bərkdən vur. Mən vurmağa utanırdım. Çəkiliş alınmırdı. Əlağa Ağayevlə Nəsimə Zeynalova çəkilişlərdə heyranlıqla tamaşa edirdik. Onlar peşəkar aktyorlarıydılar. Nəyi isə deyirdilər, başa salırdılar ki, belə olmalıdır. Sözləri ifadə etmək, özlərini aparmaq artıq onların özlərinə məxsusuydu. Atam mane olmurdu. Çünki peşəkarlara şərait yaradılmalıydı”.

Düzgün aktyor seçimi Həsən Seyidbəylinin çəkdiyi filmlərin uğurlu alınmasının əsas səbəblərindən idi. “Bizim Cəbiş müəllim” filminin məşhur Makedon rolunun ifaçısı aktyorluq sənətindən uzaq gənc oğlan idi. Bu, Həsən Seyidbəylinin tapıntısı olub. Ziya Seyidbəylinin xatirələrində həmin günlər belə qalır: “Pirşağıdaydım. Yayda orada dincəldirdik. Atam “Bizim Cəbiş müəllim” filmi çəkməyə hazırlaşdı. Aqili də o zaman gördü. Tipajı, görünüşü xoşuna gəldi. Yayda Pirşağıda qaldığı üç-dörd ay müddətində onunla məşq etdi. Aqil Makedon rolunu elə ifa etdi ki, sanki peşəkar aktyor idi”.

“Bizim Cəbiş müəllim” filminə Həsən Seyidbəylinin digər övladları - Məryəm və Mehdi də Cəbiş müəllimin uşaqları rollarında oynayıblar. Məryəm bundan əvvəl “Telefonçu qız” filminə Mehribanın uşaqlığını canlandırmışdı.

Filmlərdə uşaqlarını çəksə də, onların nə rejissor, nə də aktyor olmalarını istəyib. Böyük oğlu Namiq rolunu

uğurla oynasa da, bu sənəti seçməyib. Məryəm əvvəlcə aktirisa olmaq istəsə də, sonralar bu istəyi ötür-keçib. Ziya Seyidbəyli səbəblərini belə izah edib: “Çünki göürdük bu necə çətin, zəhmət tələb edən sənətdir. Bir də biz arzulasaydıq da, inanmırdıq ki, atam bu sənətin ardınca getməyimizə icazə verəydi. Özü çox əzab-əziyyət gördü. Əvvəla başqa rejissorlar kimi o da sovet rejimindən çəkirdi. O vaxtlar digər sovet respublikaları kimi Azərbaycanda bağlı əksər məsələlər də Moskvada həll olunurdu. Hər ssenari qəbul olunmurdu. Rejissorlara sərbəstlik verilmirdi. Bir çoxları kimi atam da iki filmi Moskvadan göndərilmə rejissorlarla qoşa çəkməli oldu. İstedadlı adamlar azadlığı sevirilər. Atam da beləydi. O elə adamlardan idi ki, təzyiq göstəriləndə heç nə eləmədi. Öz içinə qapanırdı. Sifarişlə ola bilər ki, sənədlə film çəkdi, amma bədii film yox. Onların bir çoxunu öz əsəri əsasında ekranlaşdırırdı. “Qızmar günəş altında”, “Uzaq sahillərdə” filmlərinin ssenari müəllifiydi. “Telefonçu qız”, “Kimi daha çox sevirik”, “Möcüzələr adası”, “Sən niyə susursan”, “O qızı tapın”, “Xoşbəxtlik qayğıları” filmlərinin həm ssenari müəllifi, həm də rejissoru oldu. “Bizim Cəbiş müəllim” və “Nəsimi” filmlərinin isə yalnız rejissor idi”.

Azərbaycan Kinematografçılar İttifaqının sədri olduğu dövrün qaydasına görə, o, həm də SSRİ Kinematografçılar İttifaqında rəhbər vəzifə tuturdu. Bir çox istedadlı aktyorun kino sənətinə gəlməsində Həsən Seyidbəylinin xidməti böyük olub.

Həsən Seyidbəyliyə qarşı haqsızlıqlar da çox olub. Ziya Seyidbəyli danışır: “1963-cü ildə çəkdiyi “Möcüzələr adası” filminə bir hissə var idi: neft buruğunda hansısa bir cihaz xarab olur, işçi onu düzəltmək istəmir. Atama Mərkəzi Komitədə məsul işçilərdən biri dedi ki, bizdə Neft Daşlarında belə insanlar yoxdur. Yəni ordakıların hamısı işləyən insanlardır. Atam soruşub: “Bu sizin fikrinizdir?” Aldığı cavab belə olub: “Yox, Mərkəzi Komitənin”. Atamı filmdəki həmin hissəni kəsməyə məcbur etmişdilər. O zaman göstəriş verənlər özləri sənətkar olmadıqlarından, onların sözləri bəzən atamın xoşuna gəlmirdi. Buna görə bəzən mübahisələr etməli olurdu. Elə belə məsələlərin, söz-söhbətlərin biri də onun infarkt keçirməsinə səbəb oldu. Onda atamın əlli səkkiz yaşı var idi”.

Görkəmli kinorejissor, kinodramaturq, nasir, Xalq artisti Həsən Seyidbəyli 1980-ci il iyunun 25-də gözlərini əbədi yumub. O, həmin gün ikinci dəfə Ali Sovetə deputat seçilmişdi. Deputat biletini vəfatından sonra simvolik olaraq ailəsinə veriblər.

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
“Azərbaycan”*